

Максимова А.

ЭТНИКАЛЫК МАДАНИЯТКА ТАЯНУУ МЕНЕН АДАБИЙ БИЛИМ БЕРҮҮ

Максимова А.

ЛИТЕРАТУРНОЕ ОБРАЗОВАНИЕ НА ОСНОВЕ ЭТНИЧЕСКОЙ КУЛЬТУРЫ

Maksutova A.

LITERARY EDUCATION ON THE BASIS OF ETHNIC CULTURE

УДК:373.5.16.025.523.2

Кыргыз Республикасы улуттук азчылыктардын укуктарын, эркиндиктерин коргоо багытында иштерди жүргүзүү менен бирге эле өлкөдөгү майда улуттардын Кыргызстандын мамлекеттик тилин жана ошол тилде сүйлөгөн элдин, түпкү улуттун тарыхын, географиясын, адабиятын окуп үйрөнүүгө шарттарды жаратат жана мүмкүнчүлүктөрдү ачып берет.

КР Билим жана илим министрлиги 2008-жылы 24-апрелде атайын концепция (1) кабыл алган. Анда Кыргыз Республикасынын аймагында өздөрүнүн тарыхый, тилдик, маданий айрымачылыктары менен өзгөчөлөнгөн ондогон ар түрдүү этникалык топтор жана жашап жаткандыгы, андыктан да алардын ар биринин өнүгүшү үчүн бирдей шарттарды түзүп берүүнүн зарылдыгы айтылуу менен жалпы улуттук биримдиктин кызыкчылыгы башкы орунга чыгары айтылган (2). Ал эми жалпы улуттук биримдик – Кыргыз Республикасында ошол мамлекеттин түптөлүшүнө себеп болгон кыргыз улуту болушу түшүнүктүү. Демек, Кыргызстанда жашаган бардык улуттардын кыргыз элинин маданиятын үйрөнүүсү турмуштук зарылдык гана эмес, бирдикте жана жашоонун кепилдиги да болуп эсептелет.

Адамзат цивилизациясынын азыркы өнүгүшү улуттарды унификациялоону, аларды бири-биринен обочолоп бөлүүнү – изоляциялоону эмес, ар кандай улуттардын, элдердин табылгаларын орток пайдаланууну, аларды жалпы адамзаттык байлыкка айландырууну талап кылат. Н.А.Бердяев, М.М.Бахтин, В.С.Библер, Д.Лихачев ж.б. маданият тармагында ой жүгүрткөн орус ойчулдары инсан өзүнүн руханий мүдөөсүн өз улутунун гана эмес, башка улуттардын да маданиятын өздөштүрүү аркылуу канааттандыраарын көптөгөн фактылар менен бекемдешет. Дал мына ушул өздөштүрүү процессинин инсан үчүн эң эле таасирдүү жана майнаптуу жолу – билим берүү процессинин гуманитардык мүнөзү жана жалпы эле гуманитаризацияланышы (Н.А.Асипова, И.Б.Бекбоев). Бир кезде орус сөздөрүн жыйнаган В.И.Даль ошол кездеги орусиялык билим берүү өздөрүнүн элдик башатынан баш тартып, бөтөндөрдү кабыл алгандыгын катуу сындайт (3). Эгерде орус педагогикасын карап көрсөк, XVII-XVIII кылымдарда батыштык билим берүүгө ыктоодон ажыратуу, андан соң орустун улуттук маданиятына кайтуу тенденциясы алдыга сүрүлгөн (Е.Р.Дашкова, Н.А.Карамзин, А.С.Шишков ж.б.), натыйжада элдик оозеки чыгармалар окутуу процессине кеңири аралашып, орус улуттук мектеби калып-

танган (К.Д.Ушинский, С.А.Рачинский, Л.Н.Толстой ж.б.), XX кылымдын башына келип орус маданий чыгармачылык мектептери түзүлгөн (В.Н.Сорока-Россинский, П.П.Блонский, С.Т.Шацкий ж.б.).

Сонку учурда Орусиянын мектептерине маданияттар диалогу (В.С.Библер), маданияттарды интеграциялоо (Б.С.Гершунский) технологияларын ыкчам киргизүү тенденциялары жүргүзүлүп жатат. Алар Батыштан жаңыча педагогикалык адистиктерди – этнопедагогдорду, этнотехнологдорду, этнопсихологдорду кандайча даярдоо керектигин үйрөнүп, аларды мектеп практикасына кеңири тартууда.

Мына ушундай мекенчилдик концепция ар дайым орус педагогикасын ээрчип келген азыркы Кыргызстандын билим берүү процессине да зарыл болуп турат. Анткени өлкөнүн окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептеринин (класстарынын) окуучулар контингентинин жарымынан ашыгын кайра эле кыргыз улутундагылар түзөт, алар бир топ жактан билим алуу процессинде ата-бабаларынын маданиятынан жана педагогикалык салттарынан ажырап калууда. Андыктан да улуттук педагогика этникалык идентификациялоо менен жалпы улуттук интеграциялоонун гармониясын ишке ашыруусу зарыл. Ошондо окуучуларда улуттар аралык сыйлашуу маданияты калыптанат, анда алар улуттар аралык маданияттар диалогун түзө билүү, адамды баалоодо жана түшүнүүдө этникалык, диндик жана расалык айрымачылыктарды эске албоо, жеке, топтук, этномаданий жана жалпы улуттук кызыкчылыктардын байланыш-катыштарын туура аныктай алуу компетенттүүлүктөрүнө ээ болот. Бул болсо ааламдашуу доорунда, көп тилдүү, көп диндүү дүйнөдө туура жана толеранттуу жашоого жол ачып берет. Демек, Кыргызстандагы окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин окуучуларынын кыргыз адабиятын үйрөнүүдөн алган этномаданий компетенттүүлүктөрү ал инсандардын өздөрүнүн социалдашуусу үчүн гана эмес, жалпы мамлекеттин, коомдук социалдашуусу үчүн да керек.

Билим берүү бир мамлекетте жашаган улуттардын бири-бирин түшүнүү, мамлекеттин бүтүндүгүн сактоо үчүн күрөшүү, түпкү улуттун кызыкчылыгын коргоо багытында башкы төрт милдетти аткарат:

❖ трансляциялоочу – этникалык топтордун бүтүндүгүн камсыз кылуу;

❖ өнүктүрүүчү – улуттун өзүн-өзү калыптоосу жана ойготуусу;

❖ дифференцирлөө – инсандын жана этикалык топтордун улуттук-маданий талаптарын табуусу;

❖ интеграциялоочу – маданияттар байланышын, катышын камсыздоосу, улуттук жана дүйнөлүк маданияттар системасына инсанды интеграциялоосу.

Демек мына ушундай татаал байланыштардын чынжырынан турган милдеттерди ишке ашырганда гана адабий билим берүүнүн этникалык маданияттарга негизденүү таянычы бекем жана туруктуу болуп, коом мүчөлөрүн андан алган компетенттүүлүктөрү өз натыйжасын туура көрсөтөт. Мында окуучулардын башка элдин, мисалы, орус улутундагы бабдардын, кыргыз маданиятын түшүнүүсү жана кабыл алуусу, аларды өз улуттук маданияты менен салыштыра билүүсү да адабий билим берүүнүн негизги талаптарынан болуп эсептелет.

Кыргызстанда, бир гана Кыргызстанда эмес, дүйнөнүн бир катар өлкөлөрүндө, алардын ичинде илим менен технологиялар аябай өнүккөн Япония, Кытай, АКШ, Германия сыяктуу мамлекеттерде билим берүү процесси гуманитардык багытынан алыстап, илимий-техникалык жана экономикалык прогресс «адам факторунан» ажырап, «интеллигент» менен «интеллигенттик» деген түшүнүктөрдөн ажырымы пайда болду. Компьютер мониторингин карап отурган азыркы технологиянын адамы улуу муундагы аталарынын кылымдар бою колдонуп келген маданиятынан оолак калды. Мына ушундай абалды түшүнгөн айрым бир мамлекеттер билим берүү тармагын гумандаштырууга аракет кылганы менен ааламдашунун татаал кыймылы ал аракеттерди текке кетирип жатканы прогрессивдүү адамдарды ойлондуруп жатат. «Мындай татаал, бирок социалдык жана маданий деңгээлдеги маанилүү ишти алып баруучулардын биринчи катарында, албетте, келечектин ээлерин тарбиялоочу мугалимдер турушу керек. Демек, учурда иштеп жаткан жана келечектеги мугалимдердин этномаданий компетенттүүлүгүн калыптандыруунун теориялык жана практикалык жолдорун иштеп чыгуу - Кыргызстандагы педагогика илиминин эң маанилүү маселелеринен болуп эсептелет, – деп белгилеген Н.Асипова, андан ары оюн мындайча бекемдейт. – Мугалимдердин этномаданий компетенттүүлүгүн калыптандыруу дегенде эң оболу бул маселедеги эки нерсени – «этномаданий» жана «компетенттүүлүк» түшүнүктөрүн ачыктап кеткенибиз оң. Бул эки түшүнүктөрдүн орчундуусу жана Кыргызстандагы таалим-тарбия процессинин жалпы багытына, мазмунуна, билим берүү жана окутуу технологияларына түздөн түз таасир этүүчү социалдык жана маданий феномен катары «этномаданият» түшүнүгүнө токтолмокчубуз. «Этномаданият» феномени өзүнүн түпкү маанисинде коомдук өсүп-өнүгүүнүн ажырагыс руханий көрсөткүчтөрү болуп эсептелген эки түшүнүктүн – «этнос – улут» жана «маданиятты» өз ичине камтып турат. Бул эки түшүнүктүн ортосунда кайсы гана коом болбосун анын тарыхый өсүп-өнүгүүсүн шарттап турган кылымдардан бери келе жаткан биримдик жатат. Себеби бардык коомдук

түзүлүштөрдө алардын тарыхый өсүп-өнүгүүсүнүн көрсөткүчү катары ар дайым маданият эсептелген. Латынча «маданият» «culture» деген сөз менен берилип, түпкү маанисинде табигый натуралдуу нерсени кайрадан иштетүү же маданиятташтыруу дегенди билдирет. Маданиятташтырылгандан кийин пайда болгон нерсе мурдагы табигый абалына караганда алда канча жакшырган, өзгөргөн абалга келип, жаңыча кызмат кыла башташы күтүлөт. Руханий маданияттын (илим, билим, тарбия, алып-ахлак эрежелери, адабият ж.б.) жетишкендиктерин түздөн түз өлчөп же баалоо кыйындыкка турганы менен андай руханий дөөлөттөрсүз коомдук өсүп-өнүгүүнү, өзгөчө жаштарга туура тарбия берүүнү элестетүү кыйын» (4). Демек, маданият бул табигый абалынан жакшырган, эл тарабынан кайра иштелип пайдаланууга ылайыкталган көрүнүш, аны кийинки муундарга тартуу кылууга толук жарактуу нерсе. Андыктан өсүп келе жаткан муун өзү жашап турган аймакты мекендеген элди маданият таануу багытында үйрөнүүгө тийиш, ошондо гана алар ошол элдин руханий дөөлөттөрүн туура түшүнгөн болот. Ал эми руханий дөөлөт бул улуттук маданиятта көрүнөт, бул болсо көптөгөн кылымдар бою пайда болуп, калыптанып, тазаланып, элдин түшүнүгү кошулуп, алынып отурат жана анда адамдардын жана алардын коомунун ар кандай кеңири катмары жана жактары чагылдырылат. Мына ушул процессте кыргыздар да уруу, эл, улут катары кылымдар бою изин жоготпой келет. Алардын руханий дөөлөттөрү – эне тили, үрп-адаттары, салттары, дини, элдик оозеки чыгармачылыгы, табыпчылыгы, көркөм өнөрү (комузчулук, узчулук, жыгаччылык, ырчылык, манасчылык ж.б.), элдик эмприкалык билимдери жана тажрыйбалары, майрамдары жана оюн-зооктору ж.б. Бул – кыргыз этносунун өз психологиясына, философиясына, педагогикасына, менталитетине, климаттык жана географиялык шарттарына карата тандап алган руханий дөөлөттөрү. Демек ал кыргыз улутунун аалам жана адам тууралуу түшүнүктөрүнүн образдуу чагылдырылышы, өзүнчө бир кечирейтилген, тазаланган модели. Эми ошол дөөлөттөр Кыргызстанда жашаган бардык калк үчүн орток байлык, табылга катары педагогикалык процессте кызмат кылышы керек.

Этномаданий билим берүүдө окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептердин окуучулары үйрөнө турган башкы нерселердин бири – кыргыз фольклору. Кыргыз фольклору кыргыз тилинин байлыгын, көркөмдүгүн, угумдуулугун көрсөтүп турган күзгү. Улуттук фольклордогу ар бир макал-ылакап – кыргыз элинин этнопедагогикалык ойлору синтезделген баа жеткис байлык. Мисалы, кыргыз элинин турмушунда ат (жылкы) өзгөчө мааниде болгон, ал тууралуу жүздөгөн макал-ылакаптар чыгарылган. Ошолордун ичинен «Жакшы атка – бир камчы, жаман атка – миң камчы» деген макалды алсак, бул жерде ат мааниси адам маанисине өтүп кеткен, ат – конкреттүү ат (конь) эмес, кадыресе эле адам. Же

дагы «Жакшы адамдын досу көп, жакшы аттын ээси көп» деген макалды алып көрсөк мында да адам менен ал колдонгон ат ассоциацияланат. Жогорудагыдай накта улуттук колориттен чыккан макалдар башка улуттун өкүлдөрүнө толук жетпей калышы мүмкүн, андыктан да алардын этномаданий билимдерин жана түшүнүктөрүн калыптоо жана улам тереңдетип, өркүндөтүп баруу зарыл болот. Жогорудагы фактылардан көрүнгөндөй этномаданий көрүнүштөр ийилчээк келип, трансформациялана бербейт, андыктан да аларды түшүнүүнүн кыйынчылыктары келип чыгат. Ал кыйынчылыктарды жеңүүнүн жолу – системалуу түрдө этномаданий билим берүү жана аны бир гана предметтин алкагы менен чектебестен башка предметтерди, мектептен жана класстан тышкаркы иштерди да бул жумушка тартуунун зарылдыгы менен байланышат.

Адабий чыгармалар, анын ичинде улуттук фольклор турмушту чагылдыруунун жана таанытуунун кайталангыс таамай жана таасирдүү булагы болгондуктан окуучулар ошол булактан кыргыз элинин үрп-адаты, салты, жөрөлгөлөрү, жашоо образы менен да таанышат. Мисалы, баатырдык үйлөнүү салты кандай болгондугун «Манас», «Курманбек» эпосторун окуу процессинде таанып билсе, болочокто күйөө бала болуучу жигитти кайын атасы (кайын журту) кандайча сыноодон өткөргөндүгүн, кыргыз жигитин сындан өткөрүүнүн кандай формалары бар экендигин «Кожожаш», «Курманбек» эпосторунан жана бир катар жомоктордон улам таанып билет. Кыз оюндары, кыргыз көчү, узчулугу, саяпкерлиги, мүнөшкөрлүгү ж.б. улуттук салттары жана белгилери ар түрдүү чыгармаларда ачылып отурат. Окуучулар бара-бара сырткы этномаданий белгилерден улуттук психологияны, улуттук менталитетти, улуттук рухту өздөштүгө өтөт. Адабий билим берүүнүн этномаданий негизи да ошого таянылат – улуттун сырткы этнографиялык белгилерин үйрөнүүдөн ошол улуттун өкүлдөрүнүн улут катары ички белгилерин, улуттун жалпы тарыхтагы, адамзат цивилизациясындагы ордун өздөштүрүүгө багытталат.

Адабий билим берүүнүн мазмунун этникалык маданиятка багыттоо концепцияларын ишке ашыруунун негизги максаттары:

- Кыргызстандын мектептеринде жергиликтүү улутка таандык элдик педагогикалык ойлорду таап, аларды жайылтуу;

- мамлекеттик тилдин коомдук жана жеке адамдын турмушундагы зарылдыгын, анын маани-маңызын окутуу мамлекеттик тилде жүргүзүлбөгөн билим берүү тармактарына дагы теринирээк жеткирүү;
- билим берүүнү гуманитаризациялоо жана демократиялаштыруу;
- коомдун жана инсандын этномаданий кызыкчылыктарын канааттандырууга салым кошуу;
- аймактардын улуттук өзгөчөлүктөрүнө жараша маданияттар кызматташтыгын, алака-катышын ишке ашыруу ж.б.

Этномаданий билим берүү процессин ийгиликтүү ишке ашыруу үчүн окутуу орус тилинде жүргүзүлгөн мектептер үчүн этномаданий мейкиндик (пространство) зарыл болот. Этномаданий билим берүү мейкиндиги бул – үй-бүлө, андагы ата жана эне, чоң ата жана чоң эне, бир туугандар, мектепке чейинки балдар мекемелери, мектеп, ЖОЖ, ар кандай ийримдер, окуу жана үйрөтүү курстары ж.б. Булар өзү үч түрдүү топко ажырайт: институционалдык (бакча, мектеп, ЖОЖ ж.б.), институционалдыктан тышкары (курстар, китепканалар, радио, телевидение, интернет ж.б.), бейформал (үй-бүлөдөгү окутуу жана тарбиялоо, коңушу-колондор, дос-жолдоштор, аксакалдар, коомчулук ж.б.).

Адабий билим берүү мына ушул этномаданий мейкиндиктин, же б.а., чөйрөнүн таасири менен туура эсептешип, чыгармачылык иштерин координациялай билгенде гана максат-мүдөөсүн ишке туура ашыра алат.

Адабияттар:

1. Концепция поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республике // Русский язык и литературе в школах Кыргызстана, 2009, №2. – 39-66.
2. Концепция поликультурного и многоязычного образования в Кыргызской Республике // Русский язык и литература в школах Кыргызстана, 2009, №2. – 3-б.
3. Даль В.И. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х томах. – СПб. – М.: 1988
4. Асипова Н.А. Келечектеги мугалимдердин этномаданий компетентүүлүгүн калыптандыруу маселелери жөнүндө. Китепте: Кыргызстан менен Түркиянын билим берүү жана экономикалык байланыш жолдору. Түзгөн Г.Таджиева. – Б.: 2008. – 222-223-б.

Рецензент: д.пед.н. Чыманов Ж.